

tingene på den letteste måde, ikke kun for at spare på sliddet, men også for at vise færdigheder i håndteringen af de tilgængelige materialer, når underarm og håndled styrer bevægelsen.

Det at tilegne sig øvelse og færdighed, selv til graden af rutine, resulterer ikke nødvendigvis i kedsomhed. Sennett latterliggør igen og igen dogmet om, at håndens værk er underlagt åndens værk. For at illustrere den forunderlige tese henviser Sennett til oplysningstidens filosoffer og især til *l'Encyclopédie* redigeret af Diderot og d'Alembert (1751-72). Heri publiceredes artikler med illustrationer i kobberstik af værksteder inden for forskellige fag, for eksempel silkeproduktion. Illustrationerne viste både traditionelle og nye metoder. Håndværkets historie var fremskridtets historie, og Sennett er ikke forlegen over brugen af ordet „fremskridt“.

Richard Sennetts bog kan anses som en miniencyklopædi inden for materiel kultur. Fra menneskets relative korte historie gennemgår og udvælger han de øjeblikke af aktivitet, som oftest udelades, undtagen af fagspecialister. Som antropologer har feltarbejdet typisk og ideelt bragt os i selskab med håndværkere, hvis arbejde vi observerede og, hvis vi var heldige, fik lov at deltage i. Sennett overbeviser læseren – nu og da lidt for håndfast. Han er bedst, når han bruger „minimal kraft“ i sin bestræbelse.

Jonathan Matthew Schwartz

VIRINDER KALRA (ed.): Pakistani Diasporas. Culture, conflict and change. Karachi: Oxford University Press 2009. 379 sider. ISBN 978-01-9547-6255. Pris: £ 9.99.

Pakistan er på mange måder en nationalstat skabt og formet af migrationsprocesser. Først det britiske imperiums brug af dengang indiske arbejdere samt rekruttering til militæret, siden de store folkevandringer mellem Pakistan og Indien ved delingen i 1947 og endelig den massive emigration af arbejdsmigranter og deres familier, der gennem de sidste 50 år har medvirket til at sprede pakistanere ud over det meste af kloden. Således er der i dag flere millioner mennesker med en familiehistorie relateret til Pakistan bosat mere eller mindre permanent rundt om i verden. Det er denne ekstremt differentierede gruppe af migranter og deres relationer til Pakistan som *Pakistani Diasporas* sigter mod at give os forskellige indblik i. Og at dette er rettidigt, understreger redaktør Virinder Kalra, ved i sin indledning at fremhæve antologien, som „the first to bring together the extant literature and provide both a historical and contemporary set of accounts“ (s. 1).

Antologien præsenterer 15 antropologiske, sociologiske og historiske artikler af – som det hedder på omslaget – „leading authors as well as newer researchers“.

Mange forfatternavne vil da også være genkendelige for folk, der interesserer sig for migration og migranter fra Pakistan. Antologiens bidrag favner bredt geografisk og diskuterer forhold i Holland, Østrig, Australien, Norge, Italien, Golfstaterne og naturligvis England. En enkelt artikel beskæftiger sig med migration internt i Pakistan.

Antologiens bidrag er ordnet i fire temaer, henholdsvis „Labour narratives“, „Gendered accounts“, „Transforming rituals“ og „Shifting identities“, og dækker således forskellige aspekter af hverdags- og familieliv blandt pakistanske migranter, blandt andet legal og illegal arbejdsmigration (Ballard, Nobil), interne familieproblemer med „afvigende“ teenagere (Bolognani), kønsrelationer i forandring (Harriss og Shaw), usikkerheder ved transnationale ægteskaber (Charsley), boligforhold og bosætningsmønstre (Werbner), oplevelser af diskrimination og islamofobi i kølvandet på den 11. september 2001 (Abbas, Rana, Mohammad-Arif), pilgrimsrejsens udfordringer (McLoughlin) samt de mange emotionelle og praktiske problemer, som døden rejser i migrantfamilier (Døving). Vi kommer således godt omkring fra vugge til grav, helt i tråd med antologiens ambitioner.

Antologien har flere interessante artikler, hvoraf jeg blot vil fremhæve nogle enkelte og efter min vurdering signifikante bidrag.

Ali Nobils artikel udspringer af hans ph.d.-afhandling om pakistanere i Italien, der i mange tilfælde er illegale sæsonarbejdere. Nobil skriver sig op mod en af de dominerende narrativer inden for migrationsforskning, nemlig migranternes „myth of return“, og adresserer i stedet det, han kalder „the myth of arrival“. Nyankomne migranter har meget svært ved at etablere sig på arbejdsmarkedet og i forhold til bolig og familie. Nobil gør op med noget af den optimisme, der synes at præge dele af migrationsforskningen. I hans artikel er migranter langtfra rationelle profitmaksimerende agenter i et transnationalt socialt felt, men derimod ofte tvunget af sociale og økonomiske omstændigheder til at hutle sig igennem tilværelsen i forsøg på at etablere et udholdeligt liv, en hverdag og en fremtid. Således repræsenterer migranterne i Italien på mange måder en margin i pakistansk diaspora og understreger, at det langtfra er alle migranter, som får del i de eftertragtede økonomiske goder, der forsat motiverer folk til at tage chancen og forlade Pakistan.

Sean McLoughlin tager i sin artikel afsæt i *hajj*, pilgrimsrejsen til Mekka, der som én af de fem grundpiller i islam udgør en uomgængelig pligt for praktiserende muslimer. Økonomisk velstillede pakistanske migranter i Storbritannien har ingen undskyldninger for ikke at indfri denne fordring, men i takt med at pilgrimsrejsen er blevet allemandseje, har den også ændret karakter. Hvor pilgrimsrejsen tidligere var forbeholdt de få, er den i dag blevet ét forbrugsgode blandt utallige andre. Det handler ikke længere om, hvorvidt man har gennemført hajj, men om hvor

mange gange man har gjort det. Et andet element i denne kommercialisering er de mange souvenirs, for eksempel dadler fra træer, der siges at være plantet på Profetens tid, velsignet *zamzam*-vand, bedetæpper, der har været i kontakt med selve *ka'baen* eller andre hellige steder, billeder, smykker, optagelser af koranrecitationer etc., som bringes med tilbage til Storbritannien.

McLoughlin udforsker sine informanternes pilgrimsrejseberetninger. Mange fremstiller hajj som både en kulmination og en begyndelse. Via besøget i Mekka overskrides verdslige forståelser af tid og rum. Mange beskriver det som en stor åndelig oplevelse at indskrive sig i „one of the primal scenes of Islam“ (s. 244). Ikke alle oplevelser er imidlertid lige positive. Mange britisk-pakistanske pilgrimme må sande, at deres sydasiatiske *barelwi*-inspirerede udlægning af islam ofte ringeagtes i det *wahabi*-dominerede Saudi-Arabien. Denne oplevelse strider mod idealet om den globale *ummah*, hvor muslimer er forbundne i et broder- og søsterskab på tværs af alder, køn, etnicitet, nationalitet og sprog. McLoughlin ender da også med at konkludere, at som følge af pilgrimsrejsens kommercialisering, tilgængelighed og de mange desillusionerende oplevelser er en del af den magi, der tidligere omgav hajj blandt pakistanske migranter i Storbritannien, gået tabt.

Endelig diskuterer Cora Alexa Døving, hvilke konkrete udfordringer død og begravelse skaber blandt pakistanske migranter i Norge. Migrantfamilier bosat i Oslo er del af et større transnationalt socialt felt. Døving viser således, hvordan døden – og alle de religiøse og sociale ritualer, der deraf følger – udspiller sig parallelt i Pakistan og i Norge. Som ét blandt flere eksempler diskuteres *sawab*, der betegner forholdet mellem afdøde og dennes familie. Ifølge Døving er en af de mest effektive måder at tilegne sig *sawab* at dele mad ud til fattige, der til gengæld for denne gestus fremsiger bønner for den afdøde. I den norske velfærdsstat er der imidlertid ikke tilstrækkeligt mange fattige muslimer til at videreføre denne rituelle udveksling, og derfor må ceremonien henlægges til Pakistan. En migrants død udgør derfor ikke nødvendigvis kun en afslutning, men er også med til at skabe og genforhandle sociale relationer og kulturelle fællesskaber udstrakt mellem Pakistan og Norge.

Flere andre interessante antologibidrag kunne fremhæves. Jeg hæfter mig imidlertid ved tre artikler af Rana, Mohammad-Arif og Abbas, der diskuterer betydningen af „den 11. september 2001“, en begivenhed, Kalra i sin indledning karakteriserer som „an epistemic break in the migration and settlement patterns of Pakistani Muslims“ (s. 10). Men hvordan manifesterer dette brud sig, og hvordan virker det ind på pakistanske migranternes liv i forskellige dele af verden?

Aminah Mohammad-Arifs bidrag diskuterer liv og status blandt pakistanske migranter i USA siden 2001. Qua deres migrationshistorie, relativt høje uddan-

nelser og fravær af en belastende kolonial fortid (som det f.eks. er tilfældet i Storbritannien) var pakistanske migranter på mange måder faldet godt til i USA og var i gang med at forme og udleve deres egen udgave af „den amerikanske drøm“. Diverse nationale og internationale dramatiske begivenheder har imidlertid betydet, at de pakistanske migranter i dag udpeges som „den absolutte anden“ inden for den brede og alment anvendte kategori „asiater“. De er „the usual suspects“, når det gælder terror og anden samfundsundergravende virksomhed. Dette har blandt andet bevirket, at 2.000 pakistanere siden 2001 officielt er blevet deporteret af de amerikanske myndigheder, mens tusindvis selv har forladt landet (s. 322). Alene i Brooklyn, New York, menes mellem 15.000 og 18.000 at være rejst til andre stater i USA, Europa eller Pakistan (s. 325). Og dette gælder ikke kun hidtil illegale immigranter, men også etablerede forretningsfolk, der søger tilbage mod Pakistan i håb om en lysere fremtid og mere stabile investeringer. Således er „the myth of return“ igen blevet aktuel.

Samlet giver antologien *Pakistani Diasporas* et glimrende indblik i, hvordan migranter rundt om i verden håndterer de udfordringer, som uundgåeligt følger af migrationsprocessen. Man kunne dog ønske, at redaktøren havde gjort mere for at samle ikke-britiske studier. Det kunne have været interessant i en antologi som denne at have bidrag, der indgående diskutererede forhold vedrørende pakistanske migranternes liv og status i for eksempel Mellemøsten, Sydøstasien eller Danmark.

Man undres ligeledes over, at tre af antologiens artikler er genoptryk. Her er tale om en nyere glimrende artikel om ægteskabsmigration (Charsley 2006) samt to mere klassiske tekster (Werbner 1990; Ballard 1987). Hvis genoptrykket af de to sidstnævnte etablerede, velansete og ofte citerede forskere skyldes, at de ikke har haft nyt materiale at præsentere i denne ombæring, burde redaktøren måske have bedt dem reflektere over udviklingen af de pakistanske diasporaer i løbet af de sidste tre-fire årtier, hvor de begge har arbejdet med migration og migranter fra Pakistan. Sådanne bidrag ville sammenkæde og historisere antologiens øvrige bidrag – nu må vi i stedet nøjes med et (omend glædeligt) gensyn med tekster, som mange, der arbejder med pakistansk og sydasiatisk migration, allerede vil være bekendt med.

Trods dette lille afsluttende opstød skal dog herfra lyde en anbefaling af antologien til alle, der måtte interessere sig for pakistansk migration og diasporaer!

Mikkel Rytter
Ph.d., Institut for Antropologi
Københavns Universitet